

Studia i materiały
z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej

**T. 1: Na styku epok. Ziemie południowo-wschodniej
Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku**

redakcja Tomasz Kargol, Witalij Michałowski

Студії та матеріали
з ранньомодерної та нової історії Центрально-Східної Європи

**T. 1: На межі епох. Південно-східні землі Речі Поспо-
литої від XVII до початку XIX століття**

за редакцією Томаша Карґоля та Віталія Михайловського

Kraków — Kijów 2020
Краків — Київ 2020

Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej,
Т. 1: *Na styku epok. Ziemie południowo-wschodniej Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku,*
redakcja Tomasz Kargol, Witalij Michalowski
ss. 181–198

Студії та матеріали з ранньомодерної та нової історії Центрально-Східної Європи
Т. 1: *На межі епох. Південно-східні землі Речі Посполитої від XVII до початку XIX століття*
за редакцією Томаша Карголя та Віталія Михайловського
с. 181–198

Марина Будзар
ORCID: 0000-0002-3720-7799

**МЕРЕЖЕВІ ЗВ'ЯЗКИ ДВОРЯНСТВА
ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.
(ЗА НАРАТИВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ РОДИНИ
ГАЛАГАНІВ)**

DOI: 10.32021/9788366304796.09

Людські індивіди народжуються у певний час й у певному місці, потрапляючи до вже створеного „соціально-історичного” контексту, де історичний час — це водночас час соціальної взаємодії. У „мережевому підході” історичний, соціальний та культурний аспекти вивчення „людини діючої” об’єднуються, що активізує антропологічний напрямок історичних розвідок.

Послугуючись дефініцією „соціальна мережа”, розглядати-мемо її як множинність членів (елементів, персон etc.) соціальної системи й сукупність зв’язків, що відтворюють взаємозалежність цих складників¹. Утім враховуватимемо, що лише стратегія історичного пояснення, яка синтезує розгляд соціальної структури й культурологічний аналіз, ефективно пояснюватиме формування і трансформацію цих мереж². Також зважатимемо на те, що об’єк-

---

¹ Ronald Burt, “Models of Network Structure”, *Annual Review of Sociology* 6, no. 1 (1980): 91.

² Mustafa Emirbayer, and Jeff Goodwin, “Network Analysis, Culture and the Problem of Agency”. *American Journal of Sociology* 99, no. 6 (1994): 1411.

том суспільної мережі є „ансамблі стосунків”, які не є самостійними лише за одною ознакою (фізичною, функційною чи знаковою), але набувають сенсу в процесі соціальної взаємодії³.

Ефективним напрямком вивчення мережі соціокультурних комунікацій є аналіз джерел особового походження — еґо-документів, які за засобом висловлювання входять до групи авто-нарративів⁴. Це акцентує увагу на людині одночасно як на суб'єкті та об'єкті історичного процесу. В оповідних еґо-документах соціальна мережа постає як цілісна, де відтворюються колективні взаємини у соціумі, та персональна, де комунікації визначено у межах дій одного актора.

Безумовно, цікавими у цьому сенсі є фамільні архіви української еліти, документи яких відтворюють історико-регіональні варіанти їхньої життєдіяльності. Дослідження кінця ХХ — перших десятиріч ХХІ ст. засвідчили цих родів усвідомлення не лише того прибрати курсив в цій частині, що формування споріднених зв'язків виходить за межі генеалогії⁵, але й того, що за шаром родинності постають глибші стосунки на рівні соціальних взаємин⁶. За еґо-документами родина постає в соціальній мережі у сукупності всіх індивідуальних і колективних чинників.

Серед фамільних збірок репрезентативністю матеріалів вирізняється архів Ґалаґанів. Життєпис цього роду вельми добре унаочнює еволюцію елітарного прошарку Лівобережної України — регіону, історія якого об'єднує часи Речі Посполитої, добу Гетьманщини та імперський етап української минувшини. Авто-нарративи різного ґатунку⁷ дозволяють реконструювати мережеві зв'язки дво-

³ Бруно Латур, *Пересборка соціального: введення в акторно-сетеву теорію*. trans. *Ирины Полонской* (Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2014), 68–70.

⁴ Вживатимемо поняття „еґо-документи” й „авто-нарративи” як взаємопов'язані, тому що як історичні джерела документи особового походження класифікуються за типом авторства — створені самою особою, але як оповідні тексти вони містять висловлювання автора, котрий є творцем певного дискурсу.

⁵ Andrejs Plakans, *Kinship in the Past: An Anthropology of European Family Life, 1500–1900* (Oxford: Basil Blackwell, 1984), 276.

⁶ Mark Rothery, “Communities of kin and English landed gentry families of the nineteenth and early twentieth centuries”, *Family & Community History* 21, no. 2 (2018): 113.

⁷ Джерела особового походження зберігаються в Інституті рукопису НБУ імені В. І. Вернадського (фонди 119 (Родовий фонд), I (Літературні матеріали), II (Історичні матеріали), III (Листи) та у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (фонд 1475 «Ґалаґани — поміщики»).

рянства Лівобережної України у процесах соціалізації, самоідентифікації та соціальної дії на одному з важливих етапів його еволюції – першої половини XIX ст., чому й присвячено розвідку.

Основою для розгляду стали *его-документи представників* 4-го, 5-го і 6-го поколінь тієї гілки роду Ґалаґанів, яка увійшла до кола „нової знаті” на початку XVIII ст. за Гната (Ігнатія) Івановича Ґалаґана (?–1748), вихідця з козацько-селянського стану, полковника компанійського (до 1709 р.), чигиринського (1709–1714), прилуцького (1714–1739), котрий за часів Північної війни в Україні перейшов з війська гетьмана І. Мазепи до армії Петра І. Це зокрема брати Петро Григорович (1792–1855) і Павло Григорович (1793–1834) Ґалаґани, їхня бабця Катерина Юхимівна Ґалаґан (1746–1823, уроджена — Дараган, небога Олексія та Кирила Розумовських), їхня мати Ірина Антонівна Ґалаґан (?–1809, у дівочтві — Милорадович), їхня сестра Параскева Григорівна (1794 — після 1859, у заміжжі — Рігельман), Катерина Василівна Ґалаґан (1785 ? – 1868, у дівочтві — Гудович) і Григорій Павлович Ґалаґан (1819–1888), дружина й син Павла Григоровича Ґалаґана.

Передусім зауважимо, що у авто-наративах Ґалаґанів, датованих 1800-ми – 1850-ми роками, відтворено процес оформлення мережових зв'язків на основі співпраці з представниками місцевого чиновництва та імперської бюрократії. Інтенсивність комунікації обумовлювалася персональними рисами авторів (їхні посадові обов'язки, громадська активність тощо).

В *его-документах* Ґалаґанів 1800-х – 1830-х ця мережа постає не занадто розлогою, передусім тому, що відтворена переважно у листуванні братів Петра і Павла Ґалаґанів, котрі, хоча й навчалися, і деякий час служили у Петербурзі, у Міністерстві закордонних справ, у Межовому департаменті Сенату, а також в Україні (на губернському і повітовому рівнях), але не виказали завзяття в суспільно-політичному житті. Як-от, Петро Ґалаґан у листах до брата згадував своїх керівників лише тим, як вони оцінювали його службу. У листі від 24 листопада 1818 р., коли він служив у канцелярії малоросійського генерал-губернатора Миколи Григоровича Репніна-Волконського, Петро Ґалаґан писав братові: „Льщу себя надеждою, что к празднику приеду, если князь отпустит, ибо я слышу, что он несколько недоволен моим отсутствием”,⁸ а в листі йому ж від 20 грудня 1823 р. зазначав, що став чиновником з особливих

---

⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАУК), фонд 1475 Ґалаґани-поміщики, опис 1, справа 76Листи Павлу

доручень у штаті управителя Міністерства внутрішніх справ Василя Сергійовича Ланського: „Ланской меня очень хорошо принял и обласкал особенным обхождением...”⁹.

Значно розгалуженішими постають мережеві контакти українського дворянства у бюрократичних колах в авто-наративах Григорія Ґалаґана, що обумовлюється його соціальною активністю. Очільники місцевої влади, як-от генерал-губернатори Дмитро Гаврилович Бібіков, Іларіон Іларіонович Васильчиков, чиновники у повітах і губерніях, зокрема чернігівські губернатори Павло Іванович Гессе, Катон Павлович Щабельський, представники вищої імперської бюрократії, приміром члени Головного комітету з селянської справи Михайло Миколайович Муравйов, Сергій Степанович Ланської, Яків Іванович Ростовцев, чиновники Міністерства внутрішніх справ Микола Олексійович Мілютін, Олексій Іраклійович Левшин, Яків Олександрович Соловйов (у 1858 р., на початку реалізації селянської реформи¹⁰ — ці та інші особи входили до персональної комунікативної мережі Григорія Ґалаґана, що засвідчує, наскільки складною вона була за умов соціальної мобільності в середині XIX ст.

Статусність людини відігравала значущу роль у життєдіяльності дворянської спільноти, як у Лівобережній Україні, так і за її межами, передусім у Петербурзі. Покровителі зазвичай обиралися з впливових рідних або земляків.

У родинному листуванні між Іриною Ґалаґан та її синами Петром і Павлом за 1807–1809 рр. змальовано механізм використання родинно-земляцьких зв'язків: брати, перебуваючи з осені 1807 р. у Петербурзі, користувалися підтримкою тітки Віри Іванівни Чорби, двоюрідної онуки Кирила Григоровича Розумовського, Йосипа Кириловича Каменецького, відомого лікаря, родом зі Стародубщини; але найвпливовішою була двоюрідна бабця Наталія Кирилівна Загряжська, донька гетьмана¹¹. Листи братів до матері засвідчують, що студентство об'єднувалося за регіонально-родинним

Григоровичу Ґалаґану від брата Петра про господарчі справи, аркуш 7 зворот.

⁹ Ibid., арк. 18.

¹⁰ „Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...”: листи Григорія Ґалаґана до дружини, eds. Марина Будзар, Євген Ковальов (Київ: StreamARLine, 2017), 42–66.

¹¹ Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. III Листи, оп. 1, спр. 46 572–46 594 Ґалаґан Ірина Антонівна — Ґалаґанам Петру й Павлу, 47 арк.

принципом: „Павлуша, — писав Петро Ґалаґан, — живе в училище (йдеться про престижну St. Petrischule („Санкт-Петербурзьке Головне німецьке училище”) — М. Б.) в одній світлиці с братом Якова Андреевича господина Дунина-Борковського и тремя сыновьями Григория Петровича Милорадовича...”¹². Під час тривалого перебування родини у Петербурзі з кінця 1834-го до середини 1840-го рр., коли Григорій Ґалаґан готувався до вступу в університет й навчався там, осередком сімейного спілкування теж було коло родичів і посвоячених (Дунін-Борковських, Гудовичів тощо), що засвідчено в його „Журналі”.

У закордонних подорожах, зокрема 1841–1843 рр., для Ґалаґанів важливими були взаємини з рідними чи земляками — Кочубеями, Репніними, Трубецькими, Капністами, Магденками тощо. Значущу роль у створенні таких локальних співтовариств, найчастіше ситуативних, відігравали практики спорідненої підтримки. Приміром, для Катерини Василівни Ґалаґан, котра, перебуваючи у Женеві восени 1841 р., описала в щоденнику зустріч з родиною князя Миколи Репніна, такі зносини була важливі сенсом дружньої допомоги: „Я могу сказать, что этот вечер я была в кругу добрых родных, они ... такое искреннее участие принимают во всем, что нас касается...”¹³.

Красномовним прикладом того, як зв'язки спорідненості сприяли комунікації представників регіональної знаті з владними структурами імперії, є майже 20-річне листування Григорія Ґалаґана з дядечком його дружини Олександром Васильовичем Кочубеєм¹⁴, дійсним таємним радником, сенатором, членом Державної ради Російської імперії. Обговорення низки питань — від соціально-економічної ситуації в українських губерніях до будівництва церков у маєтках Олександра Кочубея — унаочнює, як надання послуг підтримки всередині локальної мережі родичів розвивало колективні зв'язки.

Не менш значущими для розуміння соціокультурних комунікацій дворянства Лівобережної України є змалювання в авто-нара-

---

¹² ІР НБУВ, ф. III, оп. 1, спр. 46 621 Ґалаґан Петро — Ґалаґан Ірині Антонівні, арк. 1 зв. Дунін-Борковські та Милорадовичі були родичами Ґалаґанів за жіночою лінією.

¹³ „Ми виїхали з Сокиринців...”: *тревелоги родини Ґалаґанів*, eds. Марина Будзар, Євген Ковальов (Київ: StreamARLine, 2019), 241.

¹⁴ ЦДІАУК, ф. 1475 Ґалаґани-поміщики, оп. 1, спр. 992 Листи Григорія Ґалаґана до дядечка Кочубея, 127 арк.

тивах Ґалаґанів контактів з селянським світом¹⁵, хоча ці взаємини відтворено не повністю (ми бачимо лише одну групу комунікаторів — поміщицтво).

У діях Ґалаґанів, чії тексти аналізуються, найчастіше постає комунікація з селянством на узвичаєній основі влади / підкорення, коли кращим варіантом таких зв'язків були патерналістські стратегії. Зокрема, Катерина Юхимівна Ґалаґан, у листі від 29 квітня 1812 р., нагадувала онукам Петру і Павлу про необхідність підтримувати селян, щоб „не решили себя жизни...”¹⁶.

Джерела засвідчують, що у господарських практиках Ґалаґанів, як і в інших поміщиків, посередниками між паном і кріпаком виступали „люди економії” — прикажчики та управляючі. Нерідко поміщик, котрий брався керувати господарством самотужки, згодом передавав ці повноваження службовцям. Як-от, Павло Ґалаґан, оселившись у маєтку в 1810-х роках, спочатку опікувався господарством самостійно. У листі до брата від 4 травня 1826 р. він пояснював це рішення тим, що дає лад усьому краще, ніж поганий управляючий, а гарного — не знайти¹⁷. Але його син Григорій згадував, що, розпочавши будівництво нового палацово-паркового ансамблю в 1820-х роках, батько не впорався із завданнями управління економіями: „Исполнителями его приказаний были люди вредные, с одной стороны плуты, с другой люди с дикими понятиями о том, как должно управлять крестьянами...”¹⁸. Врешті-решт Григорій доходить невтішного висновку, що при батькові селяни „были притеснены тяжелою панщиною...”¹⁹.

Водночас у щоденниках і повсякденних записах самого Григорія Ґалаґана за другу половину 1840-х рр. відтворено його праг-

¹⁵ Ґалаґани були одними з найзаможніших землевласників Лівобережної України. Лише станом на 1860 р. їм належало в Полтавській та Чернігівській губерніях 1 262 особи чоловічої статі та 23 489,75 десятин землі: *Приложения к трудам редакционных комиссий для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Сведения о помещичьих имениях*, vol. VI. (Санкт-Петербург, 1860): 12, 24, 51, 55.

¹⁶ Марина Будзар, “До історії українського дворянства першої чверті ХІХ ст.: лист Катерини Юхимівни Ґалаґан онукам Петру і Павлу (1812)”, *Київські історичні студії* no. 1 (10) (2020):126.

¹⁷ ЦДІАУК, ф. 1475 Ґалаґани-поміщики, оп. 1, спр. 109 Листи Павла Ґалаґана до брата Петра Ґалаґана про розподіл спадщини, арк. 4.

¹⁸ ІР НБУВ, ф. І Літературні матеріали, оп. 1, спр. 6936 Ґалаґан Г. Автобіографічні нотатки про ставлення до селянського питання як передмова до сільського уставу, арк. 3.

¹⁹ Ibid.

нення модернізувати систему комунікації з селянством — від вирішення економічних питань діяльності поміщицького господарства до запровадження в народний побут старовинних обрядів. Бачимо, як молодий дворянин вживався у роль „поміщика-народолюбця”, прагнучи порозуміння з селянами. Григорій сповідував помірковано патерналістську позицію, але усвідомлював, що патріархальний зв'язок між паном і селянами, якщо й колись існував (він цілком не відкидав цю думку), то вже не є дійсним: „В продолжении более ста лет помещики сами старались разрушить эту связь, и, разумеется, успели в этом, потому что это требовал сам ход времени...”²⁰. Він був переконаний, що, хоча від селян годі очікувати любові до панів, втім за успіх (або невдачу) комунікації з селянським світом відповідальні як поміщики, так і владні особи. Дідич не повинен забувати, що його селяни — це корінні мешканці землі, на якій живуть і працюють, і належать їй більше, ніж будь-хто з панів²¹. Урядовці мають знати край і людей, котрі є його споконвічними мешканцями. Відсутність такого розуміння призводить до трагічних наслідків. Цю думку Григорій Ґалаґан висловив у листі до Олександра Кочубея від 29 квітня 1855 р., підсумовуючи завершення „київської козаччини” — реакції селянства Київської губернії на маніфест Миколи I про ополчення, в основі якої була надія на „покозачення”. Він був переконаний, що за кривавий фінал заворушень, у значній мірі, відповідальні місцеві урядовці, котрі продемонстрували, що „у нас, к несчастью, по способу теперешнего управления, можно 20 лет управлять краем и ... не знать ни обычаев и характера поселян (большинства жителей), ни его наречия, которое официально не признано за существующее, а остаются просто или генералом, превосходно знающим свою часть, или бюрократом...”²². Дієвим інструментом порозуміння з селянами Григорій Ґалаґан вважав українську мову, прагнучи спілкуватися нею з селянами, що відклалося в його текстах.

Авто-наративи з архіву Ґалаґанів дозволяють дослідити комунікації лівобережного дворянства у діяльності інтелектуальних співтовариств, що були гнучкими й „утворювали складні мережі

---

²⁰ ІР НБУВ, ф. I Літературні матеріали, оп. 1, спр. 9226 Ґалаґан Г. Про стосунки поміщика з селянами й селян з поміщиком. Лист до друга, арк. 2 зв.

²¹ Ibid., 3 зв.

²² ЦДІАУК, ф. 1475, оп. 1, спр. 992, арк. 91 зв.

родинно-свояцьких, сусідських, службово-корпоративних, товариських взаємин...”²³.

Такі товариства постають у соціокультурній мережі водночас як сталі та як ситуативні. Приміром, за юнацьким щоденником Григорія Ґалаґана відтворено його дорослішання у колі дворянських сімейств Лівобережної України, близьких зв'язками спорідненості та земляцтва, чия історія сягала доби Гетьманщини. В описі спілкування молодика з Миколою та Михайлом Маркевичами, Іллею та Андрієм Лизогубами, Петром Скоропадським, Іваном Якубовичем та іншими постає родинно-сусідська мережа, що була часткою того соціокультурного простору, де на межі XVIII–XIX ст. поширилися автономістсько-консервативні настрої та формувалася національна мітологія, яка згодом стала одним зі складників ідеї соборної України.

Значні можливості для виникнення інтелектуальних об'єднань, що зазвичай були ситуативними, але могли переоформлюватися в сталі, надавали закордонні подорожі. Враження від зустрічей на теренах Європи відтворено у дорожніх щоденниках та епістолярії Ґалаґанів за 1841–1843 та за 1850–1851 роки. Для прикладу, Катерина Василівна Ґалаґан у своєму дорожньому щоденнику детально описала враження від спілкування на початку серпня 1841 р. у Дрездені з художником Карлом Крістіаном Фогелем фон Фогельштейном, музикантами Карлом Готлібом Райсігером, Августом Олександром Кленгелем і Каролом Юзефом Ліпінським²⁴. Таке мистецьке коло імпонувало дописувачці за її культурними пріоритетами: життя цих митців досить тісно було пов'язано з Російською імперією, а з Каролом Ліпінським її зблизила любов до українського пісенного фольклору, на якому Катерина Василівна непогано зналася: „Приятный человек, много говорил об музыке и, между прочим, об малороссийских песнях, что они весьма похожи и почти те же, которые поются в Славонии, — и музыкою, и словами...”²⁵.

Розширення мережевих контактів сприяло світоглядному становленню людини. Як-от, важливими для визначення духовних уподобань Григорія Ґалаґана стали його зарубіжні знайомства, зокрема з Вацлавом Ґанкою, чеським філологом, славістом, у 1841 р. й бесіди з ним через 10 років, у 1850 р., під час другої закордон-

²³ Ірина Колесник, “Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. XIX століття”, *Український історичний журнал* no. 1 (2008): 190.

²⁴ „Ми виїхали з Сокиринців”, 214–16.

²⁵ *Ibid.*, 215.

ної поїздки, а також римські зустрічі 1842–1843 рр. — спілкування з представниками російської художньої колонії в Римі та з Миколою Васильовичем Гоголем у невеличкому інтелектуальному гуртку, до якого входили художник Олександр Андрійович Іванов, поет Микола Михайлович Язиков і наставник Ґалаґана Федір Іванович Чижев. Комунікації з Вацлавом Ґанкою не лише збудили інтерес Григорія Ґалаґана до концепції слов'янської спільності, але й заклали основу для контактування чеського славіста з українськими дворянами — Петром Ґалаґаном, Миколою Маркевичем, Миколою Рігельманом тощо. Взаємини з Миколою Гоголем не мали продовження для Григорія, проте, без сумніву, сприяли ставленню до письменника як до духовного лідера ліберального дворянства імперії, висловленому в есе „Друзьям”²⁶.

Авто-наративи засвідчують зміни в мережі культурно-інтелектуальних комунікацій ліберально налаштованого дворянства впродовж першої половини ХІХ ст., зокрема, в останні роки правління Миколи І. У нотатках Григорія Ґалаґана 1846–1847 рр. відтворено його роздуми про необхідність вивчати й популяризувати українську історію, викладено проект видання книжок українською мовою для „простого народу”: „Льстит моему воображению мысль, что наш простой человек будет держать в руках книгу на малороссийском языке, в которой он будет видеть, что и письменные, и умные люди не гнушаются его языка...”²⁷. До проекту Григорій Павлович планував залучити інтелектуалів, котрим була близькою ідея освіти на національному підґрунті, — Осипа Максимовича Бодяньського, Ізмаїла Івановича Срезневського, Левка Івановича Боровиковського, Андрія Осиповича Козачковського. Двоюрідного брата Миколу Рігельмана він обрав популяризатором цієї ідеї: „я написал к брату Николаю Р[игельману], чтобы он там переговорил в Киеве о моем предложении с Костомаровым, Шевченком, Кулешом и другими...”²⁸. Микола Рігельман зауважив у листі до Григорія від 31 грудня 1846 р.: „Особенно мне понравилась твоя мысль об издании народного чтения; с сердечным участием примусь посо-

²⁶ Григорій Ґалаґан, „Друзьям”, *Ежегодник Коллегии Павла Ґалаґана* (Київ, 1906): 69–71.

²⁷ ІР НБУВ, ф. І Літературні матеріали, оп. 1, спр. 6922 Г. Ґалаґан Зауваги й нотатки, арк. 36 зв.

²⁸ *Ibid.*, 37 зв. До арешту Т. Шевченка Г. Ґалаґан був ледь знайомий з поетом, хоча захоплювався його творами, дружні стосунки зав'язалися між ними лише у 1858–1859 рр. у Петербурзі.

блять ей тотчас по приезде в Киев..."²⁹. Але вже 2 квітня 1847 р. він повідомив братові про арешт М. Костомарова, Т. Шевченка та інших: „Бог знает в чем их там подозревают; а зная их по литературным трудам, нельзя не сожалеть, потому что это люди с талантами были...”³⁰. Справа кирило-мефодіївців³¹, серед іншого, маніфестувала активізацію каральних сил державного апарату всередині імперії напередодні „Весни народів”, подіями якої Григорій Ґалаган пояснював у нотатках за 1849 р. той факт, що „селянське питання” стали менше обговорювати, „нежели в 1847 году, т. е. до французской революции. Сия последняя, а особенно восстание почти всей Европы и, наконец, приготовление к Венгерской войне, движения славян, – все это приостановило у нас начинавшееся дело освобождения народа...”³². Бачимо, як громадська позиція Григорія Ґалагана стала більш поміркованою, для вивчення „селянської проблеми” він відшукував інші шляхи. Саме на межі 1840-х – 1850-х рр., як засвідчено щоденниками, Григорій потоваришував з істориком права Василем Васильовичем Тарновським (старшим) і зацікавився статистикою, у якій вбачав засіб репрезентації громадянської позиції в умовах, коли „все онімло”: „У нас нельзя писать книг, нельзя говорить речей и обращать посредством их людей к истине, пусть же заговорят за нас цифры и факты; в них еще может жить истина...”³³. Цим же пояснюються його дружні стосунки зі статистиком Дмитром Петровичем Журавським, адептом скасування кріпацтва, одним з активних діячів „Комісії для опису губерній Київського навчального округу”, членами якої, окрім Григорія Ґа-

²⁹ Ґалаган Григорій, „Частная переписка. Письма Н.А. Ригельмана (1846–1853),” *Киевская старина* 65, no. 5 (1899): 181–98.

³⁰ *Ibid.*, 193.

³¹ Під слідством у справі Кирило-Мефодіївського братства перебували Микола Рігельман та Федір Чижов. Щодо Григорія Ґалагана, то Леонтій Васильович Дубельт, тогочасний очільник політичного розшуку в імперії, поставив резолюцію „Не чіпати” на листі генерал-губернатора Бібікова до шефа жандармів Олексія Федоровича Орлова про його неблагонадійність („Ґалаган обнаруживал всегда образ мыслей совершенно демократический...”). Маркер „українофіла” за ним, однак, залишився, хоча б у відповіді Олексія Орлова Дмитрові Бібікову: „...в отношении украинофилов будут приняты особые меры, самого осторожного и незаметного свойства”: *Кирило-Мефодіївське товариство*, eds. Оксана Франко, Марія Бутич and Іван Глизь, vol. 3. (Київ: Наукова думка, 1990), 200–201.

³² ІР НБУВ, ф. І Літературні матеріали, оп. 1, спр. 6923 Ґалаган Г. Огляд 1849 р. з селянського питання, 1 зв.

³³ *Ibid.*, арк. 6 зв.–7.

лагана і Василя Тарновського (старшого), були різні за переконаннями представники регіональної спільноти.

Невід'ємною часткою мережі культурно-інтелектуальних комунікацій постають в авто-наративах Ґалаґанів зв'язки у царині мистецтва. Документи демонструють, що нерідко таке спілкування мало практичну основу: будівництво маеткових ансамблів або міських особняків, утримання музичних колективів, замовлення живописних творів, художнє виховання дітей, створення атмосфери розваг у власних володіннях. В епістолярії обговорювали питання пошуку мистців, реалізації планів роботи.

Митців роботодавцям нерідко рекомендували особи, котрі походили з того ж регіонального кола. Звернутися до садових справ майстра Іогана Ернста Бістерфельда, автора проектів парків у маєтках Сокиринці та Дігтярі, Ґалаґанам порадив дальній родич Олександр Степанович Милорадович. А також Василь Іванович Григорович, конференц-секретар Академії мистецтв у Петербурзі, чий протезе художник Олексій Якович Волосков працював у маєтках Ґалаґанів та інших лівобережних дідичів, мав місцеве коріння — походив з міста Пирятин на Полтавщині.

Митці так само співпрацювали з роботодавцями за ознакою земляцтва. Живописець і педагог Аполлон Миколайович Мокрицький, уродженець того ж Пирятин, перебуваючи на батьківщині у 1834 р., писав портрети представників споріднених родин Ґалаґанів / Маркевичів, а у 1835 – на початку 1836 рр. у Петербурзі давав уроки малювання 16-річному Григорію Ґалаґану та його 13-річній сестрі Марії (інформацію про ці події знаходимо у щоденниках Аполлона Мокрицького й самого Григорія). Народжений у Пирятинському повіті (маєток у селі Грабаровка) архітектор Євген Іванович Червінський впродовж життя виконував архітектурні проекти для Ґалаґанів та їхніх родичів Кочубеїв, а також інших осіб з кола лівобережної дворянської спільноти, докази цього відклалися у документах фамільного архіву.

Не менш значущим чинником функціонування мережі комунікацій українського дворянства були клієнтело-патронажні зв'язки. Розглянуті документи свідчать про тяглість мережевих контактів як вагому ознаку формування сітки комунікацій на рівні „патрон” — „клієнт” або „дворянин-роботодавець” — „вільний найманий працівник”, коли кілька поколінь фахівців були пов'язані з однією чи кількома знатними родинами впродовж багатьох років.

Ще на початку 1830-х рр. Ґалаґани та інші особи з поміщицького кола Прилуцького повіту (Маркевичі, Скоропадські тощо) ко-

ристувалися послугами штаб-лікаря з Прилук Олександра Федоровича Шеффера. Взаємини Ґалаганів та їхніх родичів з Шефферами тривали протягом десятиріч. „Мы теперь сейчас едем и будем обедать в Прилуке у Шефера, т. е. будем в семействе краснощеких немцев, — писав у щоденнику Григорій Ґалаган у 1836 р., — они все очень добрые люди...”³⁴. Син лікаря Шеффера, Олександр, обравши фах батька, служив у середині 1850-х рр. домашнім медиком Ґалаганів (пізніше він — професор медичного факультету Університету св. Володимира). У 1862 р., коли шлюб Олександра Шеффера (молодшого), одруженого з двоюрідною сестрою, загрожувала небезпека, Григорій Ґалаган звернувся до дядечка Кочубея з проханням: „Ныне сделан на них донос, и угрожают им разводом ... Будьте благодетелем, если можете, пособите этой беде...”³⁵.

Нерідко дворяни обирали родичів для управління економіями. Приміром, Григорій Іванович Милорадович наприкінці 1830-х рр. управляв великим маєтком Ґалаганів у селі Піски³⁶. Приблизно у цей час він просив Катерину Василівну Ґалаган, дружину його двоюрідного брата, влаштувати на навчання у Прилуки небожа, Олександра Апаріна. Через п'ятнадцять років О. Апарін став службовцем Ґалаганів. „В Сокиренцах теперь управляющим Апарин; человек молодой, неглупый и благородный, — писав Г.П. Ґалаган у щоденнику. — Я от него ожидал деятельности и большого внимания к людям. В этих последних условиях я ошибся. Деятельности его мешают калужинские родственники, а вниманию к людям — сильная спесь, принадлежность мелкопоместных дворян...”³⁷.

Нарешті зауважимо, що будь-яку соціальну мережу можна ефективно розглядати за географічно-територіальним принципом. У наративах Ґалаганів і споріднених з ними родин виокремлюється низка населених пунктів, значимих для комунікації дворянства Лівобережної України. Це сільські, найчастіше спадкові, маєтки на Полтавщині та Чернігівщині (Сокиринці, Дігтярі, Піски самих Ґалаганів, Розрита, Турівка, Васьківці, Полошки, Ярославець, Калюжинці, Качанівка, Седнів Гудовичів, Маркевичів, Кочубеїв, Милорадовичів, Тарновських, Лизогубів тощо); повітові міста (Прилуки, Ніжин, Ромни, Стародуб); губернські центри (Чернігів, Полтава, Київ); великі міста імперії, зокрема столичний Петербург; міста та

³⁴ Григорій Ґалаган, *Журнал (1836–1841)*, eds. Марина Будзар, Євген Ковальов (Київ: StreamARLine, 2020): 38.

³⁵ ЦДІАУК, ф. 1475, оп. 1, спр. 992, арк. 109.

³⁶ *Ibid.*, спр. 629, Від родичів Милорадовичів, арк. 5 зв.

³⁷ ІР НБУВ, ф. 1, оп. 1, спр. 6923, арк. 3 зв.

містечка Європи (під час закордонних поїздок). Впродовж півстоліття мінялася соціальна ієрархія й значущість цих місцевостей на географічних мапах регіону, ширше — Російської імперії, причому локації традиційної географії для мережі не зникали, хоча змінювали символічний сенс³⁸. Русійною силою цього процесу був саморозвиток регіонального співтовариства.

У 1800-х – 1850-х рр. важливу роль у мережевих зв'язках досліджуваної спільноти відігравали приватні маєтки, що виконували низку соціальних функцій (господарчих, родинно-сімейних, культурних тощо). Его-документи з архіву Ґалаганів презентують різноманітні форми налагоджування комунікацій у маєтку — від повсякденних сусідських візитів до гучних прийомів, коли відбувалися заручини, вирішувалися майнові питання, укладалися шлюбні угоди, виникали чи залагоджувалися конфлікти. До середини ХІХ ст. залишалася актуальною традиційна ознака маєтку як місця народження, одруження, смерті й поховання дворянина. „Множество экипажей с зажженными фонарями беспрерывно подъезжали и уезжали, крик, стук, свет, — все это обратило Секиринцы в город, наполнило их каким-то торжеством”³⁹, — описував Григорій Ґалаган шлюб сестри Марії з графом Павлом Євграфовичем Комаровським у жовтні 1841 р. „До 1809 года, то есть первое пятилетие жизни, — читаемо у спогадах Миколи Маркевича, — я проводил то в Полошках у деда, то в Розрытой у другого, то в Ярославце у прабабки, до в Дунайце у тетки...”⁴⁰.

До комунікативного простору, відтворюваного в автонарративах Ґалаганів, увійшли повітові й губернські міста Борзна, Глухів, Ніжин, Пирятин, Прилуки, Ромни, Полтава, Чернігів і Київ, який впродовж півстоліття набував значущості в мережевих стратегіях українського дворянства.

Наявність земельних статків, змога співпрацювати з місцевим чиновництвом, особливо в умовах, коли (з 1831 р.) зрівняння виборної дворянської служби з державною уможливило діяльність на

---

³⁸ Андрій Артеменко, “Ідея соціального картографування і проблема топології,” *Гуманітарний часопис* no. 4 (2011): 76.

³⁹ Ґалаган, *Журнал*, 159.

⁴⁰ Институт русской литературы (Пушкинский дом) Российской академии наук, ф. 488 Маркевич Николай Андреевич (1804–1860), поэт, этнограф, автор мемуаров, оп. 1, дело 38 Маркевич Н.А. Автобиографические заметки, л. 47 об.

благо **регіональної спільноти**, не уникаючи служби короні⁴¹, — усе сприяло активності дворянства у повітових і губернських містах. Мережа комунікацій місцевої еліти розширювалася за рахунок взаємодії з повітовими (губернськими) чиновниками, міщанством тощо. Листи Григорія Ґалаґана до Олександра Кочубея кінця 1840-х рр., коли він був маршалком повітового дворянства Борзни, демонструють, як молодий предводитель опинився в епіцентрі містечкових конфліктів, змушений водночас залагодити суперечку між місцевими чиновниками й порозумітися з дядечком, найвпливовішим землевласником повіту.⁴²

Варіювання ролі повітового міста у мережевій конструкції полтавського та чернігівського панства, яка залежала не від статичної структури географічного місця, але від динаміки соціальних процесів,⁴³ обумовлювалося його місцем у житті краю. Це переконливо унаочнюється, зокрема, згадками у авто-наративах Ґалаґанів про Іллінський ярмарок у Ромнах⁴⁴. Це місто постало в его-документах важливим осередком комунікації, де не лише залагоджували господарчі справи, але й відвідували театр, лікувалися (Павло Ґалаґан брату Петру, травень 1828р.: „Мы собираемся ехать в Ромны, чтобы там лечиться у нашего искусного Гревса, уже наняли и квартиру”⁴⁵), бешкетували (Катерина Юхимівна Ґалаґан онукам Петру і Павлу у 1812 р.: „когда вас отпустил отец в Ромен, то вы по трактырам дни и ночи провождали...”)⁴⁶.

Змінювалося також значення губернського міста. Сенс комунікацій у міському середовищі визначався індивідуальними життєвими пріоритетами. Якщо Параскева Рігельман у лютому 1817 р. описувала братові Павлу атмосферу в Чернігові під час маршальського з'їзду й відвідин князя Миколи Репніна, коли давали бали й виступав відомий у регіоні оркестр Олексія Михайловича Будлянського⁴⁷, то її небіж Григорій у лютому 1853 р. охарактеризував

⁴¹ Борис Миронов, *Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.)*: в. 2 т. vol. 1. (Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003), 517.

⁴² ЦДАУК, ф. 1475, оп. 1, спр. 992, арк. 3–3 зв.

⁴³ Артеменко, “Ідея”, 76.

⁴⁴ Цей ярмарок „щорічно збільшуючись, впродовж двох віків залучав до себе торгівлю в найбільших обсягах й набув європейського розголосу”: Николай Арандаренко, *Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 г.* Часть. III (Полтава, 1852), 345.

⁴⁵ ЦДАУК, ф. 1475, оп 1, спр. 109, арк. 10 зв.

⁴⁶ Будзар, “До історії”, 126.

⁴⁷ ЦДАУК, ф. 1475 Ґалаґани — поміщики, оп 1, спр. 104 Листи Павлу Григоровичу Ґалаґану від сестри Параскеви Рігельман, арк. 7.

дядечкові Кочубею Чернігів як місто, де „очень мало прибежища для человека, жаждущего чего-либо вне вседневного пустяка...”⁴⁸. Але в епістолярії цієї особи на межі 1850-х – 1860-х рр. образ Чернігова модифікувався — місто постало як простір історичних подій, зокрема підготовки й реалізації селянської реформи.

За авто-нарративами прослідковується процес модернізації Києва впродовж 1840-х – 1850-х рр., що знаменувався будівництвом Миколаївського (Ланцюгового) мосту, Другого міського театру, забудовою окремих кварталів, і засвідчується, як місто набувало ознак центру комунікації для лівобережного дворянства: „Общество киевское ... мало-помалу принимает тот состав, который давно должен был ему принадлежать. Помещики нашей стороны Днепра все более и более съезжаются... Составится наконец наш отдельный круг, которого до сих пор не доставало...”⁴⁹ (Григорій Ґалаґан — Олександрю Кочубею, 27 листопада 1854 р.). Бачимо, як знать Лівого берега, все частіше обираючи Київ як місце постійного чи сезонного проживання, служби, навчання, реалізації інтелектуальних зацікавлень, прагнула поширити свій вплив у Південно-Західному краї, навіть за рахунок використання імперського ресурсу. Завдяки цьому поступово розмивався провінційний статус Києва щодо Москви й Петербургу. Безумовно, великі міста імперії залишалися для українського дворянства значущими осередками побутування, але за ментальною топографією до кінця 1850-х рр. Київ набрав все більшої ваги.

* * *

Розгляд мережевих зв'язків дворянства Лівобережної України першої половини ХІХ ст. за документами особового походження репрезентує цю спільноту як складно зорганізовану динамічну єдність, домінантами якої були соціальна ієрархія, взаємодія між поміщицьким і селянським світами, інтелектуальні пріоритети, клієнтело-патронажні взаємини, забезпечення потреб підтримки й взаємодії.

Епістолярій, щоденники, біографічні та автобіографічні нотатки, збережені у фамільному архіві Ґалаґанів, дозволяють реконструювати комунікації українського дворянства певного регіону через суб'єктивне ставлення дописувача до власних вчинків і дій

---

⁴⁸ Ibid., спр. 992, арк. 37–37 зв.

⁴⁹ Ibid., арк. 46.

інших на основі взаємодії персонального та колективного складників соціальної мережі.

Характеристика комунікацій дворянської спільноти на основі авто-нарративів презентує родичів як окрему групу в межах регіонального об'єднання, коли спорідненість є ознакою розмаїття суспільних стосунків. Нерідко у таких взаєминах одна особа чи мала група людей виконували консолідуючу функцію.

Значущим виміром комунікативного простору лівобережного дворянства є географічно-територіальний принцип, за яким поміщицькі маєтки, повітові та губернські міста, імперські центри постають як осередки мережі комунікацій. У зіставленні столиця / провінція для Галаганів та їхньої спільноти офіційною столицею завжди залишався Петербург, але поступово поняття „провінція” нівелювалося в свідомості українського дворянства, передусім завдяки зростанню соціокультурної ролі Києва.

REFERENCES

- Artemenko, Andrii. “Ideia sotsialnoho kartohrafovannia i problema topolohii.” *Humanitarnyi chasopys* 4 (2011): 72–77.
- Budzar, Maryna. “Do istorii ukrainskoho dvorianstva pershoi chverti XIX st.: lyst Kateryny Yukhymivny Galagan onukam Petru i Pavlu (1812)”. *Kyivski istorychni studii*, 1 (2020): 122–28.
- Emirbayer, Mustafa, and Goodwin, Jeff “Network Analysis, Culture and the Problem of Agency”. *American Journal of Sociology* 99, no. 6 (May 1994): 1411–54.
- Galagan, Grigorij. “Druzyam”. In *Ezhegodnik Kollegii Pavla Galagana*, edited by Andronik Stepovich, 69–71. Kiev, 1906.
- Galagan, Grigorij. “Chastnaya perepiska. Pisma N.A. Rigelmana (1846–1853)”. *Kievskaya starina* 65, no. 5 (1899): 181–98.
- Galagan, Hryhorij. *Zhurnal (1836–1841)*, edited by Maryna Budzar and Yevhen Kovalov. Kyiv: StreamARLine, 2020.
- “*Ta maiu namir z moikh lystiv do tebe zrobyty svii zhurnal...*”: *lysty Hryhoriia Galagana do druzhyny*, edited by Maryna Budzar and Yevhen Kovalov. Kyiv: StreamARLine, 2017.
- Kolesnyk, Iryna. “Intelektualne spivtovarystvo yak zasib legitimacyatsii kulturnoi istorii Ukrainy. XIX stolittia”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 1, (2008): 169–93.
- Latur, Bruno. *Peresborka socialnogo: vvedenie v aktorno-setevuyu teoriyu*, translated by Irina Polonskaja. Moskva: Izdatelskiy dom Vysshhey shkoly ekonomiki, 2014.
- Mironov, Boris. *Socialnaya istoriya Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX v.)*: vol. 2. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 2003.

- “*My vyikhaly z Sokyryntsiiv...*”: *trevelohy rodyny Galaganiv*, edited by Maryna Budzar and Yevhen Kovalov. Kyiv: StreamARLine, 2019.
- Plakans, Andrejs. *Kinship in the Past: An Anthropology of European Family Life, 1500–1900*. Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Ronald, Burt. “Models of Network Structure”. *Annual Review of Sociology* 6, (1980): 79–141.
- Rothery, Mark. “Communities of kin and English landed gentry families of the nineteenth and early twentieth centuries”. *Family & Community History* 21, no. 2 (2018): 112–28.

Maryna Budzar

**Network relations of the nobility of Left Bank Ukraine:
the first half of the 19th century
(by narrative sources Galagan’s family)**

The article attempts to consider the activity of the nobility from one of the regions of Ukraine within the Russian Empire on the basis a reconstruction of the communication system by sources of personal origin (ego-documents, auto-narratives). These are diaries, autobiographical notes, travel descriptions, correspondence stored in the archives of the Galagan’s family, which was one of the famous noble dynasties of the Left Bank Ukraine. The collection contains authorship documents not only of the Galagans, but also of members of related Cossack officer’s families. Studying the documents from the family archives has made it possible to consider relatives as a separate social group within a regional association, when affinity is a sign of flexibility and diversity of public relations. These texts make it possible to reconstruct the social network as well as and the personal connections of some of its members because of their subjective perception of their place in the community. The purpose of the article is to analyze the role of network ties of the nobility of Left Bank Ukraine in the second quarter in the 19th century during the processes of socialization, self-identification and social action.

The communication strategies of the Left Bank Ukraine nobility have been investigated at the level of relations between the local community and the imperial center, between the landed gentry and the peasants, as well as at the level of support and interaction needs within a noble family. It also examines the local nobility’s system of communication with a large group of clients, including estate managers, governors and teachers of children, artisans, for whom nobles acted as employers and philanthropists. It has also been traced what role the “social topography” (i.e. the system of settlements that at different times became centers of its communication) played in the development of the socio-cultural network created by the regional elite. Consideration of network connections has also made it possible to study the response of the nobility to important events of their time.

Досліджує історію культури, зокрема культурну сторію XIX ст., культурну антропологію в контексті історичної біографістики та регіоналістики.

Keywords: Left Bank Ukraine, Galagans, nobility, narrative sources, social network, kinship

Будзар Марина — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка. Досліджує історію культури, зокрема культурну сторію XIX ст., культурну антропологію в контексті історичної біографістик и регіоналістики.
e-mail qmimaq1113@yahoo.com